УДК 001.4(476)

МІКРАБІЯЛАГІЧНЫЯ ТЭРМІНЫ: СТРУКТУРА І ЎТВАРЭННЕ

Асіпчук А. М.

УА «Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт»
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Мікрабіялагічныя тэрміны шырока прадстаўлены ў біялагічнай, медыцынскай, сельскагаспадарчай, іншых прыродазнаўчых тэрмінасістэмах і маюць пераважна грэка-лацінскае паходжанне: *вакуоля, імунітэт, вакцына* (лац.), *бактэрыя, анаэробы, мікроб* (грэч.) і г. д. Як і ўся запазычаная лексіка, словы навукі выкарыстоўваюцца згодна з арфаграфічнымі, арфаэпічнымі, словаўтваральнымі, сінтаксічнымі нормамі беларускай літаратурнай мовы.

Паводле структуры можна вылучыць тры асноўныя групы мікрабіялагічных тэрмінаў:

а) тэрміны-словы, сярод якіх ёсць невытворныя (*ген, вірус, гамета* і пад.) і вытворныя (*бактэрыяфаг, транскеталаза, цытахромы* і пад.);

б) тэрміны-словазлучэнні: *фагацытарны паказчык, трансфармацыя бактэрый, біяхімія фіксацыі азоту* і інш.;

в) тэрміны-сімвалы (у склад тэрміналагічнага спалучэння, акрамя слоў, уваходзяць сімвалы, літары, лічбы, графічныя знакі): *вітамін* B_{12}, *вірус SV 40, β-акісленне, L-формы, мутанты* O^c і пад.

Сярод спосабаў утварэння мікрабіялагічных тэрмінаў самым прадуктыўным з’яўляецца *сінтаксічны*. Найбольш распаўсюджаныя мадэлі словазлучэнняў пабудаваны па наступных схемах:

1) прыметнік + назоўнік: *клетачная абалонка, бактэрыяльная маса, латэнтны перыяд, сульфатнае дыханне, малочнакіслыя бактэрыі* і г. д.

2) прыметнік + назоўнік + назоўнік: *мікробная трансфармацыя рэчываў, кластрыдыяльная форма спор, таксічныя прадукты метабалізму* і г. д.

3) прыметнік + назоўнік + назоўнік + назоўнік: *ядавітыя прадукты жыццядзейнасці мікробаў, аморфная стадыя развіцця бактэрый, складаныя метады афарбоўкі мікробаў* і г. д.

4) назоўнік + назоўнік: *вірусы раслін, папуляцыя мікробаў, гетэрамарфоз клетак, знішчэнне мікраарганізмаў* і пад. У якасці залежнага кампанента могуць выступаць і ўласныя назоўнікі (прозвішчы навукоўцаў-даследчыкаў): *эфект Пастэра, раствор Люголя, тэст Ньюкомба, рэакцыя Вуда-Веркмана* і інш.

5) назоўнік + назоўнік + назоўнік: *хуткасць сінтэзу ферментаў, вірусы групы воспы, рэгуляцыя абмену рэчываў* і інш.

Пры *марфемным* спосабе тэрміны ўтвараюцца з дапамогай:

1) прыставак (прэфіксальны спосаб): *антытаксін, антывірус, антыцелы, дэрэпрэсія, дэсульфурацыя, дэзынфекцыя, рэкамбінацыя.* Дадзеныя тэрміны ілюструюць запазычаныя прыстаўкі *анты-, дэ-, дэз-, рэ-*, якія нясуць значэнне супрацьлегласці. Спосаб малапрадуктыўны.

2) суфіксаў (суфіксальны): *паразітызм, метабалізм, тулярын, таксін, туберкулін, плазмоліз, бактэрыёз, вірулентнасць, шаленства, браджэнне, узнаўленне, расшчапленне* (суфіксы *ізм-, ызм-, ін- ын-, із-,* ёз-, *асць-, ств-, энн-, енн-*) і інш.

Спосаб *аснова- і словаскладання* з’яўляецца прадуктыўным і рэалізуецца шляхам спалучэння:

1) элементаў грэка-лацінскага паходжання: *мікрабіялогія* (з грэч. мікра – ‘малы’, бія – ‘жыццё’, логас – ‘навука, вучэнне’), *фагацыт* (з грэч. фага – ‘пажыральнік’, цыта – ‘клетка’, ‘клетка-забойца’), *вірусалогія* (навука, якая вывучае вірусы, а больш дакладна з лац. вірус – ‘яд’, логас – ‘навука’), *аўтатрофы* і *гетэратрофы* (з грэч. аўта – ‘сам’, гетэра – ‘іншы’ і троф – ‘харчаваць’, класы мікробаў у залежнасці ад спосабу харчавання). Яшчэ прыклады: *клетка-донар, клетка-рэцыпіент, колі-індэкс, колі-цітр* (словаскладанне); *мікраарганізмы, бактэрыяхларафілы, макрамалекулы, гематаксін, фітапаталогія* (асноваскладанне) і інш.

2) уласнабеларускіх асноў: *хваробатворны, гнаяродныя* (інфекцыі), *жыццядзейнасць* (мікраарганізмаў) і інш.

Эфектыўным і лаканічным спосабам утварэння мікрабіялагічных тэрмінаў можна лічыць *абрэвіяцыю*. Напрыклад: *ДНК* – дэзаксірыбануклеінавая кіслата, *РНК* – рыбануклеінавая кіслата, *ЦТК* – цыкл трыкарбонавых кіслот, *ТК* – транскеталаза, *ВТМ* – вірус тытунёвай мазаікі і інш.

У цэлым, як слушна заўважае В. А. Ляшчынская, «для беларускай мовы пытанне аб утварэнні тэрмінаў асабліва актуальнае яшчэ і па прычыне абмежаванага ўжывання беларускай мовы ў сферы тэхнікі, многіх галін навукі, а як вынік гэтага – недастаткова распрацаваная і практычна рэалізаваная, ужывальная тэрміналогія» [1, с. 220].

Такім чынам, спосабы ўтварэння мікрабіялагічных тэрмінаў даволі разнастайныя, аднак ступень прадуктыўнасці вар’іруецца ад вельмі нізкай, як гэта відаць на прыкладзе прэфіксальнага ўтварэння, да высокай (сінтаксічны спосаб).

ЛІТАРАТУРА

1. Ляшчынская, В. А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка: вучэб. дапам. для студэнтаў ВНУ / В. А. Ляшчынская. – Мінск: УП «ІВЦ Мінфіна», 2003. – 243 с.

2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т.: Галоўная рэдакцыя БелСЭ. – Мінск, 1977-1984.
3. Шлегель, Г. Общая микробиология / Г. Шлегель. – Москва: Издательство «Мир», 1972. – 477 с.
4. Эльберт, Б. Я. Микробы и вирусы / Б. Я. Эльберт. – Минск: Государственное издательство БССР, 1960. – 544 с.

УДК 008 (476.6)

УВАСАБЛЕННЕ ІДЭАЛА МІНУЎШЧЫНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ XIX СТАГОДДЗЯ

Банцэвіч П. К.

УА «Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт»
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Гістарычная і сацыякультурная сітуацыя XIX ст. абумовіла цікавасць да праблемы ўдасканалення грамадства, пераасэнсавання грамадскіх ідэалаў у літаратурнай і культурна-асветніцкай дзейнасці ў асяроддзі «краёвай» шляхты і інтэлігенцыі. Вызначальнае месца ў беларускай культуры XIX ст. займае ідэал мінуўшчыны, які адыгрываў функцыю пэўнай сацыяльнай матывіроўкі, што накіроўвала грамадскую думку і актыўнасць у напрамку вырашэння актульных для таго часу праблем: яднанне шляхты і сялянства ў барацьбе супраць рускага царызму, захаванне культурнай адметнасці. Праз мастацкую творчасць рэпрэзентавалася адчуванне самастойнасці гістарычнага шляху і ўсёй даўняй духоўнай спадчыны беларусаў, вызначаўся вектар далейшага сацыякультурнага развіцця.

Напрыклад, творчай канцэпцыі Я. Баршчэўскага ўласціва ідэалізацыя маладосці, абумоўленая не толькі асабістымі інтымнымі перажываннямі, але і аксіялагемай Радзімы.

Спробы ідэалізацыі канкрэтнага гістарычнага перыяда прасочваюцца ў «Спевах пра даўніх ліцвінаў да 1434 года» Я. Чачота. У сваёй прадмове аўтар сцвярджае, што кожны народ «шукае ў попеле мінуўшчыны сваю славу, свае асаблівасці, даказвае, што і ён заслугоўвае пашаны з боку іншых» [3, с. 126].

Часта вяртаецца ў сваіх думках і мроях і вяртае сваіх герояў у свет мінулага, на Радзіму дзеля яе захавання А. Міцкевіч. У вяртанні дзяржаўнасці паэту бачылася адраджэнне народа, яго былой славы і моцы: «*Успамінаюць. Хто з вас не заплакаў / Ад радасці – бач, помняць нашу славу?! / А вернем славу – вернем і дзяржаву, / Бо з парастка пачатак дрэва волі*» [2, с. 26]. Вяртаецца ў дом свайго дзяцінства пасля